

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יד, תשכ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

נדלדל אותה מתכניה היא, ונהפוך אותה לגרורה ליבנטינית של איזו לשון מהמערב או מהמזרח (או משניהם כאחד), וסופם שלא יבינו, כלומר לא יבינו לשון "מסורת", אלא תרגום קלוקל מלעז בלבד. אילו נהגו דורות ראשונים לכלכל את מעשיהם בהחייאת לשוננו עפ"י השאלה "כלום יבינו?", היינו אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים לרוסית ולגרמנית ולערבית. אולם בזכות מעשיהם המתוקנים עדיין מעיזים אנו לדבר עברית.

אהרן בר-אדון

עיר וכפר בלשוננו המדוברת של הדור הצעיר בישראל

נושא זה, שאנו באים לדון בו כאן בקצרה, ראוי למחקר מפורט, מבחינה בלשנית ופסיכולוגית (או סוציו-פסיכולוגית) כאחת, ואם אמנם יש מקום למיזוג כלשהו של דיסציפלינות אלו ושל הקרובות להן במדעי החברה (למשל, במסגרת ה"פסיכו-לינגוויסטיקה", שמדובר בה לאחרונה)¹ — אין ספק, שלנושא הנדון נודעת חשיבות מיוחדת במסגרת הממוזגת.

הרשימה הבאה מטפלת בבעיה זו בקווים כלליים בלבד, והיא בעיקרה פרי התרשמות אגב מחקר בלשוננו המדוברת של

1. נדון במקום אחר בבעיה זו, לרגל הופעת הספר :

PSYCHOLINGUISTICS, A Book of Reading, ed. Sol Saporta,
New York, 1961, XV+551 pp.

הדור הצעיר בישראל². דברים פסוקים ומקיפים בעניין זה לא יוכלו להיאמר, כל עוד לא הושלם חקר לשון זו מכל הבחינות, ובראש וראשונה על סמך סדרת תיאורים סינכרוניים לפי שיטות הבלשנות המודרנית.

והרי מקצת התופעות שעמדנו עליהן: בתחביר ובסגנון אין הבדלים מוחשיים בין לשונם של ילדי העיר לשל „ילדי-השדה“ (ילדי קיבוץ, קבוצה, מושב וכו'). לא מצאנו הבדלים גלויים לאוזן גם בפונולוגיה ובמורפולוגיה לרבות ה„יצירה“ והגזירה העצמאיות³.

במלים אחרות, אין עתה בישראל הבדלים של „דיאלקט“ בין הדוברים (במקרה דנן: הצעירים) שבעיר לבין אלו שבכפר, כפי שאתה מוצא בארצות אחרות, וכפי שמצאנו, דרך משל, בערבית של ארץ-ישראל, שהיו בה הבדלי ניב בין עיר לכפר. אמנם הבדלים אלו לא היו ואינם מוגבלים לגיל הצעיר דווקא, אבל בדברנו על העברית החדשה יש לנו סיבות מיוחדות ליחד את הדיבור על לשונו של הדור הצעיר: ראשית — משום שהתנהלה ומתנהלת בה פעילות מיוחדת, ושנית — משום שבמסגרת העברית הדבורה בישראל לשונו של הדור הצעיר

-
2. בייחוד בחיבור „לשונם המדוברת של הילדים בישראל“ (בשכפול), ירושלים, 1959, ב' כרכים, 550 ע'. „אוצר לשונו של הדור הצעיר בישראל“ נמצא בעיבוד זה שנים מספר, והוא קרוב לסיומו.
3. למשל איילת מקב' „אלומות“ ורחל מחיפה מגיעות שתיהן לאותה „יצירה“: „בוכה“ — „צוחקת“.

היא בעלת האופי המגובש ביותר ⁴ (ותהא דעתו של אדם על טיבו של גיבוש זה אשר תהיה).

צורות מעין הבאות שכיחות אפוא הן בעיר והן בכפר: אני אשים מאחורה; עודד הוא ישב על יד הכוורת... ולעודד היה גינה קטנה-קטנה, והוא רק זרע והשקה... והיה להם חיות כל-מיני; מתי שאנחנו רוצים לצייר בצבעי-מים אז יש לנו... ואנחנו נגשים ומציירים; שתקי! אני יגיד; אני לא יראה לך; הצעתי; ולעומתו מציג, מכיר; תנסע, שן (ציווי מן ישן), כל (צ' מן אכל) ⁵ וכו'.

הוא הדין, למשל, לגבי תחבירי הכי:

מפי ילדים עירוניים שמעתי שימושים כגון: "את מי את מכירה הכי?"; "מה את אוהבת הכי לאכול?"; אני הכי קיפלתי יפה... הכי למעלה זה שלי"; "מי רוצה את הכי יפה סיכה?"; "חבל — זה משחק שמשקרים בו הכי, וקלאס"; הוא לא הכי התלהב מכל העניין (מתוך הרצאה של נער כבן 16 על פייארברג); או תלונה של ילדה בת תשע: "הדברים שצריכים הכי-הכי הם לא נתנו לנו", וכיו"ב הרבה. ובאורח דומה רשמנו מפי ילד מנהלל (מהדור השני של ה"צברים"): "אני מזיע בפנים הכי!"; ומפי אחר: "הכי אוהבים אותה"; וילדה מאלונים באה לבקר בסמינר הקיבוצים שבקרבתם ושואלת: "מי פה הכי-הכי?"

4. עמדתי על כך ביתר הרחבה בחיבור הנ"ל, א', מבוא, עמ' ט—יד.

5. הש' המימרה ה"פלמחית" (שלשונה היא, בעצם, לשונם המדוברת

של הילדים!): "רוצה להיות בריא — כל שן תעמל וזהר מטומבילים" (מתוך "ילקוט הכזבים", 46).

(כלו' מי הוא החשוב ביותר, ראש המוסד), וזה — "ממש" כפי שאומר מיקי־מהו של שלונסקי (עמ' 171): "ואני אומר: אחי / הוא הכי־הכי־הכי...".

בדומה לזאת מצאנו תחבירים אחרים משותפים, שתקצר היריעה מלהכילם. גם לא מצאנו הבדלים בשימוש בצורות ההקטנה, לרבות השימוש בסיומות השאלות — צ'יק, — יק וכדו', כשם שלא מצאנו הבדל ניכר ביסודות שאולים מערבית, מיידית וכו'.

אין ספק, שהאופי המיוחד של חינוך הילדים בקיבוצים ובקבוצות, היינו החינוך המשותף ב"מוסדות סגורים"⁶, יש לו השפעה מסוימת, פסיכולוגית וחברתית, על הדוברים (בייחוד בגיל הרך) מבחינת קצב קליטת הלשון, ראשיתו של הדיבור בן־המשמעות וכיו"ב, אולם אלו בעיות הנובעות, לפחות בחלקן, מן האופי ה"סגור" של מוסדות אלו, ואינם מיוחדים אפוא ל"ילדי השדה" בלבד. מה שאתה מוצא ב"פעוטון" או ב"גנון" וב"גן" וכו' בקיבוץ, אתה עשוי למצוא, פחות או יותר, במוסד דומה בעיר. ואף אם יש להניח, שברבות הימים יצטבר כל החומר הסוציולוגי והפסיכולוגי הזה ויטביע את חותמו, ברב או במעט, גם על מבנה הלשון (ואולי עד כדי יצירת "דיאלקט", כפי שקרה במקומות אחרים) — מכל מקום, החומר שבידינו כרגע אינו מורה על תופעה כזאת בפועל. הניעות הגדולה של תושבי הארץ, הזיקה הגדולה בין עיר לכפר, הקרבה הגיאוגרפית

6. לאחרונה שומעים אנו על ניסיונות שונים לשנות בעניין הלינה

עם ההורים וכדו'.

ביניהם וכיו"ב הם גורמים מונעים או מעכבים חשובים.
לא כן בשטח הלקסיקאלי-המשמעי, שכן כאן מוצאים אנו הבדלים של ממש, בייחוד בסלקציה של אוצר המלים השימושי, הנובעים בוודאי מן השוני שבאוצר הסמלים, באופי החוויות, בהווי וכו'.

כידוע מוצאים אנו אצל "ילדי-השדה" הוי וחוי אחרים, עולם אחר של מוצגים ורשמים, סמלים ומשמעויות, עולם השונה במידה ניכרת מעולמם של רוב הילדים בישראל, שהם עירוניים ברובם המכריע, כידוע. הווי שונה, חזיונות שונים, אסוציאציות וקונוטאציות שונות, תפיסה שונה — כל אלה יוצרים "אוצר-מושגים" שונה ו"אוצר-מלים" שונה (לרבות השאלות, דימויים וכו').

והרי "זערורים" אחדים לדוגמה:

1. "הולידה" / "המליטה"

באוצר המלים האקטיבי של הילד העירוני השימוש בפועל המליטה נדיר בתכלית, ואילו "ילדי-השדה" לא זו בלבד שהם מרבים להשתמש בהמליטה לא רק לגבי בעלי-חיים, אלא אף לגבי נשים, כגון:

7. צורת הפועל יִלְדָּה נדירה ביותר בלשון הילדים (ואולי — לשם בידול משם-העצם "ילדה". אבל גם בשאר צורות אין הקל משמש בדרך כלל, כראם ההפעיל, ולגבי הנקבה הדברים אמורים!), למשל: היא הולידה או הִלְדָּה (ולרוב אין ה"א נהגית) = היא ילדה; היא תוליד או תִּלְדֵּי = תלד.

רחל ויעקב (שניהם כבני חמש, מהגן בבית-אלפא, ינואר 1955) משותחים.

אומרת רחל ליעקב: "נכון, שהאח שלך יהיה גדול, אז אמא תוליד לך עוד אחד ועוד אחד".

וכ"מתקנת" לעצמה חוזרת היא: "... אז היא תמליט לך עוד אחד?".

שאלתי לתומי: "מה תעשה אמו?"

חזרה: תמליט...

מתקן לה יעקב (כנראה מפני נוכחותי): תוליד...

קיבלה ממנו, אולם כעבור דקות ספורות חזרה לשימוש בתמליט, ואף יעקב עצמו שכח והתבטא כך פעמים מספר... כי על כן זוהי הצורה הרווחת בפי הצעירים במשקים (ההמלטות גם מרובות מן הלידות, והצעירים חיים וחווים הכול).

בצורה דומה מספר הזאטוט אהרוני מגבת: "אמא שלי המליטה, ונשארה לנוח בבית-החולים...". ואליק הקטן מכפר ויתקין מרחיק לכת עוד יותר, באמרו לאמו בשעת העבודה בגינה: "אמא, את הפרח הזה אני לא אעקור, הוא המליט לי שני פרחים חדשים" (עפ"י "דבר-השבוע", חוב' 94, עמ' 19). ולעומתם ילדי העיר ישתמשו בילד, וכאמור, בהפעיל דווקא, ולא רק לגבי נשים. למשל, ילדה כבת שש קובעת: "קודם נולדות האימאות — מאמין? למה שהאימאות מלידות, ואבא לא מליד".

ובאותה צורה יסופר גם על בעלי-חיים. למשל חתולה: "... פעם גרו שם חתולים קטנים. אחרי שאימא שלהם הולידה אותם... הם כולם ברחו" (מפי ילדה בת תשע). או: "החתול

אמר לעכבר, שדודה שלו הולידה בן" וכדו'. אמנם לפעמים יאמרו: "החתולה הולידה גורים", אבל המלטה נדיר ביותר בפי ילדים עירוניים למטה מגיל 9—10 (ולעתים גם למעלה מזה). ומעניין, ילד בן פ' על עשוי לשמש בפי ילדים גם לגבי תופעות אחרות של היווצרות וצמיחה, כגון בהשאלה לגבי צמיחת ציפורן חדשה במקום זו שנשרה: "עוד לא נולדה לי ציפורן בכלל — ולך יש כל-כך (!) ציפורניים: ...", רוטנת ילדה בת ארבע.

2. גושים או חתיכות / רגבים

הילד העירוני המכיר בחומר מדבר בדרך כלל על דבר גושים או חתיכות של חומר, ואילו ילד כפרי מקשר זאת עם התווי החקלאי ומספר: "אנחנו מעבדים את הרגבים (של החומר)" (מפי יעקב, כבן חמש, מבית-אלפא).

3. קשר/רתם; ירד / גלש

הילד העירוני קושר רובה ברצועה ושם אותו על הכתף, ואילו משה מהגן שבבית-אלפא, שהתקין לו רובה, מגסה להדקו אל כתפו ומבקש ממני: "תחזיק לי פה, איפה שזה גולש (כלו) יורד ומחליק במורד הכתפים)! תרתום אותו פה מאחור בתוך המכנסיים, את האקדה ואת הרובה! ... תרתום לי בתוך הכתפיות! (וכך גם חזר וביקש פעמים מספר).

4. קרא / קרקר

לעומת זאת מעניין לציין, למשל, שבעוד שהילד העירוני, המכיר את עניין קריאת התרנגול בעיקר מתוך הספרות (בין ששמע מפי ההורים, הגננת וכו' ובין שקרא בעצמו), מקפיד בדרך כלל על השימוש המקובל "התרנגול קרא", בצד "התרנגול

עשה קוקוריקו" וכדו', הרי הילד הכפרי הקטן, דווקא הוא יאמר לעתים "התרנגול קרקר" (ולא רק "התרנגולת מקרקרת"), כנראה משום ההשפעה האונומטופואית של צלילי ה"קריאה" או ה"קוקוריקו", שהוא שומע כל היום.

ולסיכום: כאמור, לא התכוונתי למצות בזה את החומר, אף לא להביא את כל הדוגמאות אשר בידי, כי-אם להצביע על התופעה בכללותה. כרגע, מוקד ההבדל בין עיר וכפר הוא בשטח המילוני-המשמעי, ומן הראוי לעקוב אחר ההתפתחות בעתיד בכיוונים השונים.

נחמיה אלוני

"כל התחלות קשות"

פתגם זה שגור הוא בלשון זו: "כל ההתחלות קשות"; ההתחלות בשתי ה"אין. אולם במקורותינו הראשונים לא מצאנוהו כלשון זה, אלא: "כל התחלות קשות"¹ בה"א אחת: 1. מכילתא יתרו פרק יט, ה (מהד' איש שלום, סב ע"ב, "ועתה")²: "שכל התחלות קשות". 2. רש"י יתרו, יט, יט, ה: "כל התחלות קשות". 3. תוספות, ד"ה פסיעה, תענית י ע"ב: "דכל התחלות קשות".

-
1. עי' בן-יהודה, ערך התחלה (עמ' 1226), וכמוהו גור ואבן-שושן באותו ערך. רק גור הביא (בסוגריים) גם נוסח "התחלות".
 2. ומעיד על נוסח זה כתב-היד של המכילתא, מינכן מס' 117.